

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.178.18>

Data przesłania artykułu: 05.07.2022

Data akceptacji artykułu: 17.02.2023

MYROSLAVA SHEVCHENKO

Kijowski Uniwersytet Narodowy im. Tarasa Szewczenki, Ukraina

(Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Зворотні дієслова в українській мові: теоретико-лінгвістичний і лінгводидактичний аспекти

Reflexive verbs in the Ukrainian language: Theoretical-linguistic and linguo-didactic aspects

Abstract

The author of this article attempts to determine the formal, semantic and functional peculiarities of Ukrainian reflexive verbs important for their linguo-didactic description. Because of their incidence, the verbs with the postfix -ся hold an important place in the learning system of Ukrainian as foreign language, while at the same time being one of the most complicated lexical groups for learning by foreign communicators. To make the learning process of reflexive verbs easier for foreign students, 152 verbal lexemes were selected for the analysis, belonging to the five most representative groups, sorted according to the criterium of defining subjective and objective relations. Some linguo-methodical recommendations were proposed, with the aim of forming and developing the ability of foreign communicators to properly use the analyzed vocabulary in speech; the recommendations take into account the formal word forming features of reflexive verbs, grammatical characteristics and their lexical conjunction.

Keywords: linguo-didactic description, foreign communicators, reflexive verbs

Часовники zwrotne w języku ukraińskim: aspekty teoretyczno-językowe i lingwodydaktyczne

Streszczenie

W artykule podjęto próbę zidentyfikowania cech formalnych, semantycznych i funkcjonalnych czasowników zwrotnych języka ukraińskiego, ważnych dla ich opisu lingwodydaktycznego.

Czasowniki z postfiksem *-ся* z jednej strony zajmują ze względu na swoją częstotliwość ważne miejsce w systemie nauczania języka ukraińskiego jako obcego, z drugiej są jedną z najtrudniejszych grup słownictwa dla obcokrajowców. Aby ułatwić opanowanie czasowników zwrotnych przez studentów zagranicznych, do analizy wybrano sto pięćdziesiąt dwuleksmy czasownikowe, należące do pięciu najbardziej reprezentatywnych grup według kryterium wyrażania relacji podmiot–przedmiot. Autor proponuje kilka zaleceń językowo-metodycznych, mających na celu kształtowanie i rozwijanie umiejętności poprawnego posługiwania się analizowanym słownictwem w mowie własnej studentów obcojęzycznych; zalecenia uwzględniają formalne cechy słowotwórcze czasowników zwrotnych, cechy gramatyczne i ich zgodność leksykalną.

Słowa kluczowe: opis lingwodydaktyczny, studenci obcojęzyczni, czasowniki zwrotne

Важливою частиною процесу навчання інокомунікантів українського мовлення є опанування ними дієслівної лексики, що зумовлено кардинальною властивістю української мови — її вербоцентричністю, адже саме дієслова є організаційним центром речення, вершиною, навколо якої послідовно розвивається мережа синтаксичних зв'язків (Загнітко, 2014, с. 105). Регламентуючи будову речення, дієслова посідають провідне місце в мисленнево-мовленнєвій діяльності інокомунікантів при оформленні їхнього власного висловлювання. Дієслівна лексика надзвичайно різноманітна, оскільки об'єднує семантично й граматично різнопланові групи, кожна із яких має свої семантико-функційні характеристики. Одну із таких груп утворюють зворотні дієслова, або дієслова із часткою *-ся*. Парадигматична та синтагматична специфіка зворотних дієслів української мови, яка виявляється в щоденній реальній комунікації, становить значні труднощі під час засвоєння цих одиниць іноземними студентами.

Лінгводидактичний аспект опису української мови

Навчання в межах практичного курсу української мови для іноземців організовують, як відомо, через взаємодію трьох його аспектів — лінгвістичного, психолінгвістичного й методичного. Комплексне розв'язання питань *чого, як, у який спосіб* навчати, *з чого* почати і *чим* закінчити, *за допомогою чого* навчати, на думку Неоніли Зайченко, безпосередньо залежить від наявності лінгвістичного опису української мови, орієнтованого на її вивчення іноземцями (Зайченко, 2020, с. 303). Основні аспекти такого опису були визначені вже на етапі становлення лінгводидактики української мови як іноземної на початку 90-х років минулого століття. Була обґрунтована, зокрема, принципова можливість двох моделей такого опису — універсальної та національно орієнтованої. Універсальна модель „спирається на врахування загально специфічних, типологічних характеристик української мови, на її поліфункційність та стилістичну диференціацію” (Зайченко, 2017,

с. 58). У результаті такого опису були визначені й систематизовані функційно значущі характеристики граматичних категорій і форм, що актуалізуються в мовленні. Саме такі характеристики є предметом розгляду в педагогічній лінгвістиці, яка, хоч і має свої особливості, зумовлені прикладними цілями, є важливим розділом мовознавчої науки. Педагогічна граматики специфічно інтерпретує мовні явища, зміст і обсяг граматичного матеріалу, визначає потреби його використання під час навчальної діяльності залежно від змісту, мети, завдань, форм навчання, рівня знань слухачів (Мацюк, 2014, с. 37). Власне кажучи, лінгводидактичний опис якраз і ґрунтується на теоретичному (типологічному й зіставному) дослідженні мов, проте „прямує до дещо формалізованої схеми, у межах якої подає дефініції, діаграми, описові правила, які мають на меті полегшити учневі опанувати структуру мови” (Мацюк, 2014, с. 37).

Типологічний опис зворотних дієслів

Стратегія типологічного опису зворотних (рефлексивних) дієслів суттєво відрізняється в різних мовах світу. Насамперед ці відмінності стосуються того, якими засобами виражається зворотність. Так, в англійській мові показником зворотності „є складний займенник *oneself*, у якого другим компонентом у структурі слугує іменник *self* ‘особистість’, ‘власна персона’” (Олешик 2009, с. 240). Такий неозначений займенник змінюється залежно від особи та числа: *to dress oneself* (одягатися) – *she dresses herself* (вона одягається) – *they dress themselves* (вони одягаються). Разом із дієсловом займенник утворює аналітичну форму зворотного стану. Крім того, зворотна форма може утворюватися поєднанням дієслова *to get* та пасивного дієприкметника *dressed*. У французькій мові зворотне дієслово твориться за допомогою частки *se*: *s'habiller* (одягатися), яка змінюється за особами і числами й залежно від часової форми дієслова може змінювати своє місце (у простих часових формах — перед дієсловом, у складних — перед допоміжним дієсловом *être* тощо). У польській мові зворотне дієслово твориться за допомогою займенника *się*, який додають до перехідних дієслів: *ubierać się*. Займенник *się* не змінюється за особами, пишеться окремо від дієслова і має вільну позицію в реченні (може стояти перед чи після дієслова, але бажано не в кінці речення і ніколи на початку). У литовській мові зворотне дієслово твориться за допомогою частки *-si* або *-s*, яка вживається після безпрефіксного перехідного дієслова: *rengti – rengtis* (одягати – одягатися), якщо дієслово префіксальне, то частка *-si* стоїть між префіксом та коренем – *apsirengti* (одягнутися). Цікаво, що зворотні дієслова в литовській мові, на відміну від української, зберігають свою перехідність. В українській мові зворотне дієслово твориться переважно за допомогою афікса *-ся*, який додається до перехідного дієслова:

одягати – *одягатися*, також можливе поєднання афікса *-ся* з префіксами та суфіксами, але в такому випадку виникає вказівка „на вичерпність інтенсивно виконуваної дії або її негативні наслідки” (Городенська 2000, с. 185).

Отже, зворотність у багатьох мовах виражається поєднанням дієслова зі зворотним формантом та є характерною властивістю саме дієслова. Проте функційно-семантичне наповнення зворотних дієслів відрізняється навіть у слов'янських мовах, не кажучи вже про інші. Крім того, відмінності у зворотності в різних мовах можуть виявлятися навіть у колі еквівалентних дієслів. Порівняймо дієслова в українській, польській та російській мовах: *дивитися* – *patrzeć* – *смотреть*; *радіти* – *cieszyć się* – *радоваться*; *навчатися* – *studiować* – *учиться*; *вчити* – *uczyć się* – *учить*. Такі розбіжності нерідко стають причиною помилок під час опанування нової іноземної мови, у нашому випадку — української.

Тому звернення до групи українських дієслів із постфіксом *-ся*, яка до сьогодні не була об'єктом зацікавлень українських лінгводидактів, видається актуальним.

Зворотні дієслова в українській мові

Мета дослідження полягає у виявленні особливостей українських зворотних дієслів — формальних, семантичних та функційних, релевантних для їхнього лінгводидактичного опису. Досягнення мети забезпечується розв'язанням таких завдань: 1) з'ясувати особливості теоретико-лінгвістичного опису цієї дієслівної групи; 2) визначити обсяг зворотних дієслів, що вивчають іноземні студенти на рівні B1+; 3) проаналізувати класифікацію зворотних дієслів за формальними та семантико-функційними ознаками; 4) представити деякі лінгвометодичні рекомендації для полегшення їх засвоєння інокомунікантами. У нашій розвідці виходимо із широкого формально-граматичного принципу визначення аналізованої групи української лексики: „Зворотні дієслова — дієслова з афіксом *-ся*. Функції і значення цього афікса різні і залежать від категорії перехідності / неперехідності та лексичного наповнення незворотних дієслів” (Городенська, 2000, с. 185). Необхідним доповненням до цієї дефініції, на нашу думку, є те, що вони „виражають специфічні семантико-синтаксичні властивості” (Щербій, 2015, с. 181). Специфіка дії, яку втілюють зворотні дієслова в суб'єктно-об'єктних відношеннях у межах висловлювання, полягає в тому, що вона не переходить на інший об'єкт, а спрямовується на самого діяча або ж „додатково характеризує його через неназваний об'єкт” (Плющ, 2010, с. 125). Наприклад: *людина одягається* (одягає себе); *спортсмени змагаються* (змагання одного з одним); *готуватися до нової роботи* (виконувати дію для себе).

Критерієм для систематизації групи зворотних дієслів слугує саме різний вияв суб'єктно-об'єктних відношень. Так, Катерина Городенська виокремлює п'ять груп, обмежуючись дієсловами активного стану в рамках категорії перехідності/неперехідності: 1) власне-зворотні; 2) взаємно-зворотні; 3) загально-зворотні; 4) безоб'єктно-зворотні; 5) непрямо-зворотні (Городенська, 2000, с. 185). Натомість Марія Плющ, ураховуючи станові характеристики дієслів на *-ся*, пропонує сім груп: 1) власне-зворотні; 2) взаємно-зворотні; 3) непрямо-зворотні; 4) загально-зворотні; 5) активно-безоб'єктні; 6) пасивно-якісні; 7) зворотно-пасивні (Плющ, 2010, с. 125–126). Окремо від них перебувають безособові дієслова з постфіксом *-ся*. І хоч, як відомо, будь-яка класифікація „кульгає” і часом не враховує проміжних випадків, диференціація зворотних дієслів на основі вказаних критеріїв є, безумовно, корисною і для лінгводидактичного опису аналізованої дієслівної групи.

Результати дослідження

Із численної групи активно вживаних зворотних дієслів для лінгвометодичного дослідження ми вибрали 152 одиниці, з якими іноземні студенти працюють, починаючи з перших кроків вивчення української мови.

Джерельною базою для вибірки стали *Навчальні мінімуми з української і російської мов для іноземців* (Зайченко, Воробйова, 1995); *Програми з української мови як іноземної (рівні А1–В1)* (Програми з УМІ, 2015); *Стандартизовані вимоги: рівні володіння українською мовою як іноземною А1–С2. Зразки сертифікаційних завдань* (Мазурик, Антонів, Синчак, Бойко, 2020), а також навчальні матеріали для студентів освітньої програми *Українська мова та переклад (для іноземців)* з дисципліни *Практичний курс української мови* (2–3 семестри, рівень володіння українською мовою В1+).

Передусім іноземні студенти опановують найбільш уживані в мовленні власне-зворотні дієслова, які передають значення ‘сам себе’, ‘сам собі’, ‘для себе’. Власне-зворотні дієслова є носіями всіх загальних формально-структурних характеристик зворотності. У реченнях із такими дієсловами іменник у позиції підмета — назва істоти, особа, яка виконує дію над собою — своєю зовнішністю, тілом, внутрішнім станом. Суб'єкт містить у собі значення об'єкта. Щоб структурувати уявлення студентів-іномовців про власне-зворотні дієслова, пропонуємо виокремити такі їхні лексико-семантичні групи:

1) дієслова, що стосуються маніпуляцій зі своєю зовнішністю: *митися, умиватися, купатися, витиратися, голитися, стригтися, фарбуватися, розчісуватися*;

2) дієслова, що позначають рух частиною обличчя: *мружитися, супитися*;
 3) дієслова, що стосуються маніпуляцій із одягом: *одягатися, роздягатися, взуватися, роззуватися*;

4) дієслова, що називають дії на шкоду собі: *застудитися, вдаритися, порізатися, отруїтися, попектися*.

Для правильного вживання власне-зворотних дієслів важливо сфокусувати увагу студентів на особливостях синтаксичної синонімії речень із перехідними дієсловами та утворених від них неперехідними.

Порівняймо: *мити руки – митися в душі; мити дитину – митися самому*. Варто зауважити, що зворотні дієслова не вживають із прямим додатком — іменником чи займенником у знахідному відмінку без прийменника. Крім того, щоб правильно будувати речення, уживаючи в ньому таке зворотне дієслово, потрібно враховувати лексичну сполучуваність перехідного дієслова, а саме семантику іменника в позиції додатка. Наприклад: *розчісуватися — розчісувати волосся*, але, якщо *розчісувати бороду, брови* — це вже не *розчісуватися*.

Деякі власне-зворотні дієслова можуть реалізувати свою валентність за рахунок непрямого додатка у формі орудного відмінка, проте це не є обов'язковим і реалізується залежно від ситуації: *митися милом чи гелем, митися холодною, а не теплою водою, витиратися руčníком, розчісуватися гребінцем, а не щіткою, отруїтися майонезом*.

Взаємно-зворотні дієслова передають загальний зміст 'один одного/одне одного/одна одну' і мають значення взаємостосунків, контактування. Такі дієслова вживають у реченнях, що позначають складну ситуацію, яка є поєднанням двох простих ситуацій: *Марина й Петро зустрілися*. = *Марина зустріла Петра, Петро зустрів Марину*. У таких ситуаціях кожен її учасник є одночасно суб'єктом та об'єктом стосовно один одного. Для студентів надзвичайно важливе розуміння відмінностей у значенні речень зі зворотними та незворотними дієсловами. Так, незворотні дієслова *зустрічати – зустріти* позначають активну дію лише однієї особи і потребують знахідного відмінка: *Петро зустрів Марину* (можливі ситуації: *Петро перший її помітив і привітався; зустріч була випадковою; Петро приїхав в аеропорт і чекав на Марину в залі для прибулих*). Дієслова *зустрічатися – зустрітися* позначають активну дію двох (кількох) осіб: *Петро зустрівся з Мариною/ Петро зустрівся з друзями* (можливі ситуації: вони домовилися зустрітися після роботи; зустріч була запланована й довго очікувана). Формальним маркером уживання зворотного дієслова є іменник в орудному відмінку з прийменником *з*. Варто наголосити, що речення із взаємно-зворотними дієсловами також мають свої синтаксичні особливості, які виявляються в способах вираження підмета. Взаємну дію повинні виконувати не менше ніж два учасники, тому іменники (займенники) — назви осіб — у позиції підмета мають значення „колективності”, яке можна передавати:

а) іменником (займенником) у формі множини: *Друзі зустрілися через два місяці*;

б) іменниками в називному відмінку з єднальним сполучником *і (й)*: *Петро й Марина зустрілися через два місяці*;

в) іменником у називному відмінку однини з іменником в орудному відмінку однини: *Петро зустрівся з Мариною через два місяці*;

г) збірними іменниками, іменниками зі значенням збірності, рідше парності: *група, публіка, молодь, компанія, пара, подружжя*: *Наша група зустрілася після двох місяців карантину. Подружжя зустрілося після розлуки*.

Варто також акцентувати увагу інокомунікантів, що від форми вираження підмета залежить числова форма дієслова — множина для а) та б), однина для в) та г).

Нерідко взаємно-зворотні дієслова мають непрямий додаток, виражений займенником *один з одним / одне з одним / одна з одною*, який посилює важливість висловленої дії для кожного учасника: *Друзі чекали на будь-яку можливість, щоб зустрітися одне з одним*.

Студенти-іноземці передусім засвоюють найбільш уживані взаємно-зворотні дієслова української мови: *зустрічатися, знайомитися, вітатися, прощатися, цілуватися, обніматися, одружуватися, розлучатися, бачитися, домовлятися, листуватися, переписуватися* (у соціальних мережах, розм.), спілкуватися, радитися, сваритися, миритися, об'єднуватися, змагатися.

Для правильного вживання взаємно-зворотних дієслів увагу студентів треба звернути на їхні формальні словотвірні ознаки:

1) взаємно-зворотні дієслова, які співвідносяться з перехідними дієсловами і творяться від них за допомогою форманта *-ся*, зберігаючи при цьому своє значення: *обнімати – обніматися, зустрічати – зустрічатися, сварити – сваритися* тощо;

2) взаємно-зворотні дієслова, які не мають відповідної пари і не співвідносні з перехідними дієсловами, без *-ся* не вживаються: *домовлятися, змагатися, спілкуватися, сперечатися* тощо;

3) взаємно-зворотні дієслова, які мають співвідносні перехідні дієслова, з певними семантичними відмінностями: *вітатися, прощатися* тощо.

Особливої уваги під час роботи з цією групою варто надавати запобіганню частим помилкам у мовленні студентів, наприклад, коли неперехідне дієслово *розмовляти* (з ким?) з *друзями* перетворюється на *розмовлятися з друзями* [sic!] (аналогічно до *спілкуватися*).

Загально-зворотні дієслова позначають дію, яка зосереджена в самому діячеві, або називають стан суб'єкта. Для кращого засвоєння їх можна розділити на три лексико-семантичні групи.

I. Група дієслів із семантикою відчуттів та внутрішнього стану:

1) дієслова, що вказують на захоплення та позитивні емоції: *цікавитися, захоплюватися, насолоджуватися, надихатися, пишатися, усміхатися*;

2) дієслова, що вказують на подив: *дивуватися, чудуватися, жахатися*;
 3) дієслова, що вказують на насмішки, приниження, переоцінку: *хвалитися, принижуватися, прибіднятися, розгубитися, сміятися (з кого?), насміхатися, знущатися*;

4) дієслова, що вказують на невдоволення: *гніватися, сердитися, драгуватися, скаржитися, жалітися, ображатися, сваритися*;

5) дієслова, що вказують на страх, побоювання, несміливість: *боятися, лякатися, соромитися*;

6) дієслова, що вказують на турботу: *турбуватися, піклуватися, хвилюватися, тривожитися*;

7) дієслова, що вказують на сумніви та розчарування: *сумніватися, розчаруватися, зневіритися, розкаятися*.

Суттєвою лінгвометодичною настановою щодо засвоєння їхніх граматичних ознак є те, що вони потребують різних відмінкових форм іменників. Тому, щоб запобігти можливим помилкам, необхідно відразу сформулювати в студентів правильне уявлення про характер дієслівного керування цієї групи. Наприклад, дієслова із семантикою невдоволення потребують іменника в знахідному відмінку із прийменником *на*: *гніватися, сердитися, драгуватися, скаржитися, жалітися, ображатися на кого? на що?*; деякі з них можуть розширювати валентність за допомогою іменника в давальному відмінку: *скаржитися кому? на кого?*; дієслова із семантикою сумнівів та розчарування вимагають іменника у формі місцевого відмінка із прийменником *в/у*: *сумніватися, розчаруватися, зневіритися в кому? в чому?; розкаятися в чому?* тощо.

II. Група дієслів із семантикою зміни особи чи предмета, стану чи ситуації, місця:

1) дієслова, що вказують на переміщення: *рухатися, підніматися, спускатися, наближуватися*;

2) дієслова, що вказують на зміну внутрішнього стану особи, зміну предмета чи ситуації: *покрощуватися – погіршуватися, збільшуватися – зменшуватися, прискорюватися – сповільнюватися, зміцнюватися – послаблюватися, скорочуватися*.

Варто звернути увагу інокомунікантів на те, що дієслова другої підгрупи, хоч і творяться від перехідних дієслів: *скорочувати – скорочуватися, зміцнювати – зміцнюватися, прискорювати – прискорюватися*, мають і незворотні відповідники, наприклад, *скорочуватися – коротшати, зміцнюватися – міцнішати, прискорюватися – швидшати*.

III. Дієслова із семантикою початку та закінчення: *починатися, закінчуватися, завершуватися*.

До цієї групи належать лише три дієслова, проте вони потребують більш розлогих коментарів в іноземній аудиторії та тривалого відпрацювання.

Непрямо-зворотні дієслова виражають дію, яку виконує особа на свою користь, у власних інтересах. У реченнях з такими дієсловами роль підмета виконує іменник – назва істоти, на користь якого й виконується дія.

Найбільш уживаними дієсловами цієї групи є *погодитися, відмовитися, удосконалитися, орієнтуватися, записатися, готуватися, запасатися, адаптуватися, звертатися*.

Як і загально-зворотні дієслова, вони мають дуже строкате керування, відрізняються формою вираження додатка, а також його обов'язковістю чи факультативністю. Деякі з них вимагають непрямого додатка, а інші вживаються без нього. Наприклад: *погодитися з ким? на що? відмовитися від чого? орієнтуватися в чому? готуватися до чого? запасатися чим?* тощо.

На особливу увагу заслуговують безособові дієслова із постфіксом *-ся*, що виражають однобічні відношення дії до логічного суб'єкта — іменника (займенника) у формі давального відмінка. Така дія притаманна суб'єктові як незалежний від нього внутрішній стан: *Як же мені добре працюється літніми вечорами!*

Якщо перед дієсловом стоїть заперечна частка *не*, воно передає значення нездатності, небажання суб'єкта виконувати означену дію. Без заперечення найчастіше вживаються дієслова: *хотітися, здаватися, житися, згадуватися*, із запереченням — *не хотітися, не віритися, не працюватися, не читатися, не писатися, не сидітися, не лежатися, не думатися*. Сміслові навантаження речень із такими дієсловами менш категоричне, ніж з особовими. Зауважимо, що в теперішньому часі вони вживаються лише у формі 3 особи однини, а в минулому часі — у формі середнього роду. Згадаймо українську народну пісню: *Ой, не спиться й не лежиться і сон мене не бере ...* або ж Шевченкове: *Не спалося, а ніч, як море...*

На рівні володіння українською мовою В1+ студенти не засвоюють групи безоб'єктно-зворотних (активно-безоб'єктних та пасивно-якісних) дієслів.

Зауважимо також, що низка дієслів, які належать до різних лексико-семантичних груп, потребує додаткових коментарів безпосередньо під час роботи в аудиторії. До них належать, зокрема, такі загальноживані дієслова, як *дивитися/подивитися що? на кого? на що?*; *запізнюватися/запізнитися на скільки хвилин/годин? куди?*; *звертатися/звернутися до кого? по що?* тощо. Так, навіть на рівні В1+, вживаючи дієслово *дивитися*, інокомуніканти інколи припускаються таких помилок: *Ми б хотіли подивитися на фільм / на спектакль, на телевізор [sic!]* (за аналогією до *дивитися на гори, дивитися на друга*) і навпаки *Ми довго дивилися хмари [sic!]*.

Висновки

Презентація зворотних дієслів, зокрема їхніх граматичних характеристик, структурних та семантичних особливостей, правил їх функціонування в навчально-модельованих ситуаціях та щоденному спілкуванні, у лінгводидактичному аспекті буде сприяти реалізації комунікативних потреб іномовців під час опанування ними української мови.

У розвідці ми торкнулися лише загальних лінгводидактичних особливостей кількох груп українських зворотних дієслів. Для створення повного лінгводидактичного опису потрібно брати до уваги як типологічні особливості цього об'єднання лексики, так і внутрішньомовну специфіку прояву загальної семантики 'зворотності'. У перспективі результати такого опису можуть служити науково вивіреною базою для створення національно орієнтованого варіанта дослідження зворотних дієслів. У лінгвометодичному плані — під час укладання навчальних матеріалів, що мають на меті ефективну систему презентації дієслів із *-ся* для досягнення конкретного рівня володіння української мови, — важливо керуватися принципами ситуативно-тематичної зумовленості та стилістично-диференційованого навчання.

Бібліографія

- Городенська, К. (2000). Зворотні дієслова. В: *Українська мова: Енциклопедія*. с. 185. Київ: „Українська енциклопедія” імені М. П. Бажана [Horodens'ka, K. Zvorotni diyesslova. V: *Ukrayins'ka mova: Entsyklopediya*, s. 185. Kyuiv: „Ukrayins'ka entsyklopediya” імені М. П. Bazhana].
- Загнітко, А. П. (2014). *Теорія граматики і тексту*. Донецьк: ДонНУ [Zahnitko, A. P. (2014). *Teoriya hramatyky i tekstu*. Donets'k: DonNU].
- Зайченко, Н. (2017). Становлення і розвиток лінгводидактики української мови як іноземної в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського*, Ювілейний збірник, с. 54–63 [Zaychenko, N. (2017). Stanovlennya i rozvytok lnhvodydaktyky ukrayins'koyi movy yak inozemnoyi v Kyuivs'komu natsional'nomu univertsyteti імені Tarasa Shevchenka. *Komparatyvni doslidzhennya slov'yans'kykh mov i literatur. Pam'yati akademika Leonida Bulakhovs'koho*, Yuvileynyy zbirnyk, s. 54–63].
- Зайченко, Н. (2020). Вираження просторових відношень засобами української мови: лінгводидактичний аспект. *Słowiańszczyzna dawniej i dziś — język, literatura, kultura. Monografia ze studiów slawistycznych, IV*, с. 303–310 [Zaychenko, N. (2020). Vyrakhennya prostorovykh vidnoshen' zasobamy ukrayins'koyi movy: lnhvodydaktychnyy aspekt. *Słowiańszczyzna dawniej i dziś — język, literatura, kultura. Monografia ze studiów slawistycznych, IV*, s. 303–310].
- Зайченко, Н. Ф., Воробйова, С. А. (1995). *Навчальні мінімуми з української і російської мов для іноземців*, Київ [Zaychenko, N. F., Vorobyova, S. A. (1995). *Navchal'ni minimumy z ukrayins'koyi i rosiys'koyi mov dlya inozemtsiv*, Kyuiv].
- Мазурик, Д., Антонів, О., Синчак, О., Бойко, Г. (2020). *Стандартизовані вимоги: рівні володіння українською мовою як іноземною А1–С2. Зразки сертифікаційних за-*

- вдань. Київ: Фірма „ІНКОС” [Mazuryk, D., Antoniv, O., Synchak, O., Boyko, H. (2020). *Standartyzovani vymohy: rivni volodinnya ukrayins'koyu movoyu yak inozemnoyu A1–C2. Zrazky sertyfikatsiynyykh zavdan'*. Kyiv: Firma „INKOS”].
- Мацюк, З. (2007). Лінгвістичні основи методики викладання граматики української мови як іноземної. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*, 2, с. 31–39 [Matsyuk, Z. (2007). *Linhvistychni osnovy metodyky vykladannya hramatyky ukrayins'koyi movy yak inozemnoyi. Teoriya i praktyka vykladannya ukrayins'koyi movy yak inozemnoyi*, 2, s. 31–39].
- Олешик, Л. (2009). Структурні особливості та прагматично-функціональні параметри рефлексивного показника в українській, англійській та іспанській мовах. *Вісник Львівського університету. Серія: Іноземні мови*, 16, с. 239–249 [Oleshyk, L. (2009). *Strukturni osoblyvosti ta prahmatychno-funktsional'ni parametry refleksyvnoho pokaznyka v ukrayins'kiy, anhliys'kiy ta ispans'kiy movakh. Visnyk Lvivs'koho universytetu. Seriya: Inozemni movy*, 16, s. 239–249].
- Плющ, М. Я. (2010). Категорія дієслівного стану. В: *Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис* (с. 122–126). Київ: Знання [Plyushch, M. Ya. (2010). *Kategoriya diyestivnoho stanu. V: Suchasna ukrayins'ka literaturna mova: Morfolohiya. Syntaksys* (s. 122–126). Kyiv: Znannya].
- Програми з української мови як іноземної (рівні А1–В1)*. (2015). Київ: Четверта хвиля [Prohramy z ukrayins'koyi movy yak inozemnoyi (rivni A1–B1). (2015). Kyiv: Chetverta khvylya].
- Щербій, Н. О. (2015). Зворотність в українській і польській мовах. В: В. І. Кононенко (ред.), *Зіставно-типологічні студії: українська мова на тлі споріднених мов* (с. 180–264). Київ–Івано-Франківськ–Варшава: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника [Shcherbiy, N. O. (2015). *Zivotnist' v ukrayins'kiy i pol's'kiy movakh. V: V. I. Kononenko (red.), Zistavno-typolohichni studiyi: ukrayins'ka mova na tli sporidnennykh mov* (s. 180–264). Kyiv–Ivano-Frankivs'k–Varshava: Vydavnytstvo Prykarpats'koho natsional'noho universytetu imeni Vasylya Stefanyka].